

فلسفہ اولیٰ

یا

مابعد الطبیعہ

مشتمل بر فہم ترین اقوال فلاسفہ اروپا

در الہیات و تجربہ نفس

و تطبیق اصطلاحات

ابو الحسن شہرانی طہران

پیشکش و تصحیح

سید حسنہ محمد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه: صالحی، سید حسن، ۱۳۷۳ -
عنوان قراردادی: فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه؛ مشتمل بر مهم‌ترین اقوال فلاسفه اروپا در الهیات و تجرّد نفس و تطبیق اصطلاحات. تصحیح
عنوان و نام پدیدآور: فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه؛ مشتمل بر مهم‌ترین اقوال فلاسفه اروپا در الهیات و تجرّد نفس و تطبیق اصطلاحات / ابوالحسن شعرانی طهرانی؛ پژوهش و تصحیح: سید حسن صالحی.
مشخصات نشر: قم: مؤسسه فرهنگی طه، انتشارات کتاب طه، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۱۶۸ ص، ۱۴×۲۱ س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۳۴-۴۷-۰
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: کتاب حاضر تصحیحی از کتاب «فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه؛ مشتمل بر مهم‌ترین اقوال فلاسفه اروپا در الهیات و تجرّد نفس و تطبیق اصطلاحات» اثر ابوالحسن شعرانی طهرانی به همراه مقدمه و تعلیقات است.
موضوع: شعرانی طهرانی، ابوالحسن، ۱۲۸۱-۱۳۵۲. فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه؛ مشتمل بر مهم‌ترین اقوال فلاسفه اروپا در الهیات و تجرّد نفس و تطبیق اصطلاحات - نقد و تفسیر.
موضوع: فلسفه تطبیقی
Comparative philosophy: موضوع
موضوع: فلسفه اروپایی
European philosophy: موضوع
موضوع: فلسفه اسلامی، تأثیر غرب
Islamic philosophy, European influence: موضوع
شناسه افزوده: شعرانی طهرانی، ابوالحسن، ۱۲۸۱-۱۳۵۲. فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه؛ مشتمل بر مهم‌ترین اقوال فلاسفه اروپا در الهیات و تجرّد نفس و تطبیق اصطلاحات. تصحیح.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۸۰۲۶ ۷ش BV۹۹/
رده‌بندی دیویی: ۱۹۰
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۴۹۶۸۵۳۳

© همه حقوق این اثر محفوظ است.

هرگونه تکثیر، انتشار، اقتباس و تلخیص یا ترجمه همه یا بخشی از این کتاب به‌هرصورت (چاپ، کپی، صوت، تصویر، انتشار در فضای مجازی) بدون اجازه کتبی ناشر و نویسنده ممنوع است و به موجب «قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان» پیگرد قانونی دارد.
نقل مطلب از این کتاب در حد متعارف و با ذکر منبع مجاز است.

فلسفه اولیٰ یا مابعدالطبیعه

مشمول بر مهم ترین اقوال فلاسفه اروپا

در الهیات و تجرّد نفس

و تطبیق اصطلاحات

ابوالحسن شعرانی طهرانی

پژوهش و تصحیح: سید حسن صالحی

فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه

مشمول بر مهم ترین اقوال فلاسفه اروپا

در الهیات و تجرد نفس

و تطبیق اصطلاحات

ابوالحسن شعرانی طهرانی

پژوهش و تصحیح: سیدحسن صالحی

ناشر: کتاب طه

چاپ اول: تابستان ۱۴۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۳۴-۴۷-۰

شمارگان: ۷۰۰ جلد

مدیر تولید: مهدی گلزاری

صفحه آرایی: اکرم صادقی

خطاطی طرح جلد: محمد تنها

اجرای جلد: معصومه کرم پور

چاپ و صحافی: بوستان کتاب

قم: بلوار معلم، مجتمع ناشران، طبقه سوم، واحد ۳۱۴، انتشارات کتاب طه

دستر انتشارات ۰۲۵ ۳۷۷ ۴۴ ۶۲۴

دورنویس ۰۲۵ ۳۷۷ ۴۳ ۶۲۴

فروشگاه مرکزی (کتابسرای طه) ۰۲۵ ۳۷۸ ۴۸ ۳۲۶

📞 tahabooks

✉ ketabtaha@gmail.com

📷 ketabtaha

www.ketabtaha.com

کتابسرای طه: کتابفروشی آنلاین
ارسال به سراسر کشور

تقديم به پدر و مادرم

به پاسِ مهربانی‌ها

فهرست

پیش گفتار مصحح	۱۳
چاپ‌های پیشین رساله	۱۴
ضرورت تصحیح مجدد	۱۵
منابع و مآخذ رساله	۱۷
رویکرد نویسنده در نگارش رساله	۲۲
شیوه تصحیح رساله	۲۸
مختصری در احوال و مُصنَّفات علامه شعرانی	۳۱
سپاس‌گزاری	۴۱
[متن کتاب] فلسفه‌اولی یا مابعدالطبیعه	۴۳
[۱] [مقدمه: مختصری از تاریخ فلسفه]	۴۵
ذکر اسامی فلاسفه یونان و مختصری از عقاید هریک	۴۶
مختصری از طُرُق فلاسفه اسلام و تاریخ آن	۵۶
مدارس جدید فلاسفه اروپا به طور کلی	۶۳
[۲] امور عامّه	۶۷
وجود	۶۷
قوه و فعل	۷۰

- ۷۰..... مقولات یا جواهر و اعراض
- ۷۳..... مبادی و علل
- ۷۵..... [۳] سمع الکیان
- ۷۶..... عقیده کسانی که گویند عالم جسمانی موجود نیست
- ۷۶..... معنای طبیعت
- ۷۷..... زمان و مکان
- ۷۹..... جسم و ماده: جسم مرکب از اجزای لایتجزئی است یا نه؟
- ۸۱..... [حرکت]
- ۸۲..... تأثیر علل طبیعی قابل تخلف است یا نه؟
- ۸۳..... معجزات و خوارق عادات
- ۸۳..... حیات
- ۸۴..... نفس عبارت از مزاج است یا غیر آن؟
- ۸۵..... اصل الانواع
- ۸۵..... مذهب داروین در تحول
- ۸۸..... عقیده سپنسر در نشوء و ارتقاء
- ۸۹..... [۴] مبحث تجرید
- ۹۰..... عقیده کسانی که وجود جوهر را منکرند
- ۹۱..... تجرّد نفس
- ۹۳..... ادله مادیّین و ردّ آنها
- ۹۶..... اتحاد نفس با قوئی
- ۹۷..... اتحاد یا ارتباط روح با بدن
- ۱۰۱..... [۵] الهی‌الخص
- ۱۰۲..... [دلیل] اول: برهان صدیقین
- ۱۰۶..... دلیل دوم: از معرفت نفس و تصور شیء تام
- ۱۰۸..... دلیل سوم: ایضاً از معرفت نفس
- ۱۰۹..... دلیل چهارم: از راه امکان و دور و تسلسل
- ۱۱۰..... دلیل پنجم: از طریق حرکت
- ۱۱۱..... دلیل ششم: از نظم عالم و اتقان صنع
- ۱۱۴..... دلیل هفتم: از قانون اخلاقی

در صفات واجب الوجود.....	۱۱۵
ثنویت و عقیده ارسطو در مخلوقیت ماده.....	۱۱۷
حلول و وحدت وجود.....	۱۱۷
ابقاء و حفظ.....	۱۲۰
عنایت خالق به جزئیات عالم.....	۱۲۱
جبر و قدر و اختیار.....	۱۲۲
شر و خیر.....	۱۲۴
فرهنگ اصطلاحات فرانسه به فارسی.....	۱۲۷
فرهنگ اصطلاحات فارسی به فرانسه.....	۱۳۵
فهرست منابع تصحیح.....	۱۴۳
الف. منابع فارسی و عربی.....	۱۴۳
ب. منابع فرانسه.....	۱۴۵
نمایه.....	۱۴۷
تصاویر و اسناد.....	۱۵۳

ابوالحسن شعرانی طهرانی

۱۳۲۰-۱۳۹۳ ق.

۱۲۸۱-۱۳۵۲ ش.

پیش‌گفتار مصحح

کتابی که در دست دارید، متن تصحیح شده رساله فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه^۱ از مُصَنِّفات علامه ابوالحسن شعرانی طهرانی است. این

۱. در برخی منابع گویی از این رساله با عنوان اصطلاحات فلسفی یاد شده است، ولی علت این موضوع برنگارنده این سطور دانسته نیست. این مطلب نیز مشخص نیست که آیا شعرانی هم در جایی از آثار خویش از عنوان اصطلاحات فلسفی یاد کرده است یا نه. اما به هر صورت عنوان اصلی اثر (فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه) که بر روی رساله چاپ شده است، بر هر عنوان دیگر رجحان دارد و آن را عنوان قطعی رساله می‌دانیم. افزون بر این رساله، علامه شعرانی نوشته خواندنی دیگری در باب فلسفه دارد که در کتاب هزار و یک کلمه (حسن‌زاده آملی، هزار و یک کلمه، کلمه ۲۷۱، ج ۲، ص ۲۲۴-۲۳۷) و بدون عنوان به چاپ رسیده است (نیکوتر آن است که این مکتوب تازه را درباره فلسفه نام‌گذاری کنیم). یادداشت آقای حسن‌زاده آملی در صدر این نوشته چنین است:

این کلمه مقاله‌ای بسیار گرانبه‌تر از استاد اعظم آیت‌الله علامه ذوالفقون حاج میرزا ابوالحسن شعرانی - رضوان الله تعالی علیه - است که اصل آن به خط مبارکش در تصرف این تلمیذش حسن حسن‌زاده آملی است.

از آنجا که در این نوشته هم سخن در باب بخش‌های گوناگون فلسفه و برخی اصطلاحات فلسفی به میان می‌آید، بعید نیست خلطی میان عناوین این دو رساله صورت گرفته باشد.

رساله دربرگیرنده اقوالی چند از فیلسوفان اروپایی (از یونان تا دوران کنونی) به دوشیوه تاریخی و موضوعی، و برخی اصطلاحات فلسفی به زبان فرانسه به همراه معادل‌های آنها در فارسی و عربی است.

چاپ‌های پیشین رساله

- طبق شمارشی که نگارنده این سطور صورت داده است، اثر حاضر پیش از این نیز دست‌کم هشت بار و به اسلوب‌های گوناگون به چاپ رسیده است:

 ۱. طبع نخست رساله به قطع رقعی در ۴۵ صفحه که در تاریخ تیرماه ۱۳۱۶ هجری خورشیدی و در زمان حیات نویسنده (۳۵ سالگی) در زمره منشورات «کتابخانه و چاپخانه دانش» چاپ شده است^۱ (نسخه چاپی قدیم که اساس تصحیح کنونی است).^۲
 ۲. دومین چاپ رساله که در سال ۱۳۷۲ و ذیل یادنامه علامه شعرانی در مجله نور علم منتشر شده است.^۳
 ۳. در سال ۱۳۸۰ نیز طبعی دیگر از این رساله در کلمه ۴۸۴ از کتاب هزار و یک کلمه آقای حسن زاده آملی به چاپ رسید.^۴

۱. شعرانی طهرانی، ابوالحسن، فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه، تهران: کتابخانه و چاپخانه دانش، ۱۳۱۶ ش.

۲. این نسخه به قلم آقای رضا داوری اردکانی معرفی شده است:

داوری اردکانی، رضا، «نظری به کتاب فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه نگارش ابوالحسن شعرانی تهرانی»، خردنامه صدرا، ۱۳۷۷، ش ۱۱، ص ۸۹-۹۰.

۳. شعرانی، ابوالحسن، «فلسفه اولی یا مابعدالطبیعه»، نور علم، ۱۳۷۲، ش ۵۰-۵۱، ص ۳۳-۷۳.

۴. حسن زاده آملی، حسن، هزار و یک کلمه، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۰، ج ۵، ص ۲۰۳-۲۴۵. ایشان در صدر رساله چنین آورده است:

این کلمه رساله‌ای است در فلسفه اولی، یا مابعدالطبیعه، مشتمل بر مهم‌ترین اقوال فلاسفه اروپا در الهیات و تجرّد نفس و تطبیق اصطلاحات، تألیف معلم عصر ابوالفضائل استاد بزرگوارم حضرت علامه حاج میرزا ابوالحسن شعرانی (رفع الله درجاته).

۴. همین اثر، برای چهارمین بار در سال ۱۳۸۲ در قالب یادنامه دیگری با عنوان فرزانه ناشناخته در عداد منشورات بوستان کتاب قم به طبع رسید.^۱

۵. در سال ۱۳۸۴ انجمن آثار و مفاخر فرهنگی این رساله را ذیل کتابی در مجموعه زندگی‌نامه‌ها (شماره ۶۵) که به میرزا ابوالحسن شعرانی اختصاص دارد، به طبع رسانید.^۲

۶. بار دیگر اثر مذکور در سال ۱۳۹۰ با عنوان متافیزیک در دو نگاه: بررسی تطبیقی مابعدالطبیعه از دیدگاه فیلسوفان مسلمان و مغرب‌زمین در کتاب اندیشه‌نامه علامه شعرانی بازنویسی شد و به طبع رسید.^۳

۷. چاپ مستقل دیگری از این رساله در سال ۱۳۹۱ از سوی انتشارات الف. لام. میم بدون هرگونه افزوده و پژوهشی به بازار آمد.^۴

۸. آخرین طبع رساله نیز با عنوان فرهنگ تطبیقی اصطلاحات فلسفی^۵ در سال ۱۳۹۴ منتشر شد که در ادامه راجع به چگونگی آن سخن خواهیم گفت.

ضرورت تصحیح مجدد

پس از بررسی مقدماتی رساله و برخی از چاپ‌ها (شماره‌های ۲ و ۴ و ۵ و ۶) مشخص شد که این چند چاپ خالی از اغلاط و اشتباهات نیستند و در همگی آنها بدون تحقیق و پژوهش متن، تنها به نقل آن بسنده شده است.

۱. فرزانه ناشناخته: یادنامه علامه میرزا ابوالحسن شعرانی رحمته، قم: بوستان کتاب، ج ۱، ۱۳۸۲.

۲. زندگی‌نامه و خدمات علمی و فرهنگی مرحوم علامه ابوالحسن شعرانی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ج ۱، ۱۳۸۶ (چاپ مقدماتی این کتاب همان سال ۱۳۸۴ است).

۳. خسروپناه، عبدالحسین، اندیشه‌نامه علامه شعرانی، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ج ۱، ۱۳۹۰، ص ۲۹۷-۳۴۹.

۴. شعرانی، ابوالحسن، فلسفه‌ی اولی یا مابعدالطبیعه، قم: الف. لام. میم، ج ۱، ۱۳۹۱.

۵. شعرانی، ابوالحسن، فرهنگ تطبیقی اصطلاحات فلسفی، به کوشش: علی اوجبی، تهران: وایا، ۱۳۹۴.

طرفه آنکه یکی از آنان جسورانه از «بازنویسی» متن یا «ویرایش لفظی و اندکی دخل و تصرف» در آن سخن می‌گوید^۱ و شگفت‌تر اینکه در برخی دیگر از چاپ‌ها نیز گاهی بدون تصریح، در متن دست‌کاری‌هایی صورت گرفته است. افزون بر آنکه تصحیح این رساله با التفات به استفاده نویسنده آن از منابع، اصطلاحات و تعبیرات فلسفی به زبان فرانسه، نیازمند آشنایی مصحح با زبان فرانسه، اصطلاحات فلسفی (قدیم و جدید) و نیز فنون تصحیح متون بود که در هیچ کدام از چاپ‌های قبلی این مقتضیات در نظر نبوده است. از همین رو و با التفات به اهمیت محتوایی و تاریخی رساله مذکور، تصمیم بر آن شد که تصحیح جدیدی از این اثر با انضمام برخی پیوست‌ها به طبع برسد و کار پژوهش و تصحیح رساله به جریان افتاد.

این روند به قوت خود ادامه می‌یافت که یکی از دوستان خبراز انتشار این رساله با عنوان جدید فرهنگ تطبیقی اصطلاحات فلسفی (چاپ شماره ۷) داد. در اولین فرصت، نسخه‌ای از طبع جدید رساله تهیه و به دقت بررسی شد. در کمال تعجب، کتاب سرتاسر مشحون از ایرادها و اغلاط صوری و محتوایی بود، به نحوی که گاهی بایسته‌های حداقلی تصحیح و تحقیق متون نیز در آن یافت نمی‌شد. به همین دلیل، تصمیم بر آن شد که فهرستی از ایرادهای اساسی کتاب تهیه، و در قالب نقد کتاب منتشر شود.^۲ این کار صورت گرفت و تصمیم بر آن شد که تصحیح و تحقیق رساله با عزمی دوچندان پی گرفته شود. آنچه اینک در دست

۱. چاپ شماره ۶.

۲. صالحی، حسن، «راهی بزن که آهی بر ساز آن توان زد: بررسی و نقد کتاب فرهنگ تطبیقی اصطلاحات فلسفی»، فصلنامه نقد کتاب کلام، فلسفه و عرفان، س ۳، ۱۳۹۵، ش ۱۱ و ۱۲، ص ۸۱-۹۴.

دارید، نتیجه همین پژوهش چهارساله است. وانگهی، کوشش بر آن بوده که اغلاط و اشتباهات چاپ‌های پیشین در تصحیح حاضر تکرار نشود.

منابع و مآخذ رساله

یکی از نخستین و مهم‌ترین موضوعاتی که در خصوص اثر شعرانی درخور پژوهیدن است، تحقیق و یافتن منابعی است که وی در نگارش رساله از آنها بهره گرفته است. برای این منظور، باید یکایک شواهدِ متنی را بررسی کرد و از خلال آنها به نتیجه رسید. مشخص است که خود نویسنده نیز در سراسر کتاب دغدغه اشاره به این آثار را دارد. نخستین جایی که به منابع این رساله اشاره می‌شود، همان سطور آغازین نوشته است،^۱ آنجا که شعرانی می‌گوید:

برای تکثیر فائده، مهمات اقوال فلاسفۀ جدید را نیز ضمناً از کتب معتبره آنان نقل نموده [...] و جزیکی دو مورد، از فلاسفۀ قرون وسطی نقل نکردم، چون رغبت به اقوال فلاسفۀ جدید بیشتر است.

افزون بر این، تا پایان رساله بارها از این منابع به انحاء گوناگون سخن رفته است.

اینکه شعرانی از چه منابعی در تدوین این رساله استفاده کرده است، تا حدودی بر ما مشخص است. آنچه از خلال متن درمی‌یابیم این است که او علاوه بر منابع قدیم عربی به سه گروه از نوشته‌های فرنگی دسترسی داشته است:

۱. ترجمه‌های عربی از کتاب‌های اروپایی: از اشاراتی که در متن رساله آمده است، چنین برمی‌آید که برخی از منابع فلسفی و علمی به عربی جدید در

اختیار شعرانی بوده است؛ از جمله نوشته‌هایی که به گفته وی، از ارنست هکل^۱ به زبان عربی ترجمه شده است.^۲ شعرانی در جایی از رساله^۳ چنین می‌گوید:

ارنست هکل طبیعی‌دان آلمانی در مقالات خود که به عربی ترجمه شده، تصدیق کرده است که این دلیل برای تجرد روح کافی است.

و نیز در مقدمه^۴ چنین آورده است:

خواننده فرق این رساله را با ترجمه‌های عربی که جدیداً از کتب آنها به عمل آمده، خواهد دانست.

این دو عبارت، به خوبی نشان می‌دهند که یکی از منابع شعرانی در تدوین این اثر، ترجمه‌هایی بوده که از زبان‌های فرنگی به عربی صورت گرفته است.^۵

۲. آثار دست‌اول فیلسوفان و عالمان به زبان فرانسه: افزون بر ترجمه‌های عربی، از سخنان شعرانی چنین برمی‌آید که برخی از نوشته‌های فیلسوفان و نویسندگان فرانسوی زبان (نظیر دکارت و فلاماریون) یا ترجمه‌های فرانسوی آثار نویسندگان غیرفرانسوی زبان (خواه به صورت گزیده و خواه تمام اثر) در دسترس وی بوده است. در خلال اثر شاهد آن هستیم که نویسنده قطعاتی را به طور مستقیم از فیلسوفان و نویسندگان ترجمه می‌کند که به گفته خود او منقول از «کتب مصنفین و صاحبان اقوال»^۶ است.

۱. ارنست هاینریش فیلیپ آوگوست هکل (Ernst Heinrich Philipp August Haeckel) فیلسوف، طبیعی‌دان و زیست‌شناس آلمانی (۱۸۳۴-۱۹۱۹).

۲. برای آگاهی از این کتاب، رک. پانوش ۴، ص ۹۳.

۳. ص ۹۳.

۴. ص ۴۵.

۵. طرفه آنکه نام هکل در فلسفه لازنیا آمده است. این نشان می‌دهد که شعرانی، همان‌گونه که خود اشاره دارد، از ترجمه عربی کتاب هکل بهره برده است.

۶. ص ۱۲۵.

بیشترین این منقولات از دکارت است که در پانویشت‌های چاپ کنونی به آنها اشاره شده و مواضع آنها در آثار دکارت مشخص شده است. ۳. آثار عمومی به زبان فرانسه: گروه آخرا از منابعی که نویسنده پیوسته به آنها ارجاع داده است و در جای جای کتاب به این مراجع اشاره می‌شود، عبارت است از دو کتاب به زبان فرانسه:

نخست کتابی درسی موسوم به *Cours de philosophie* [آموزش فلسفه]^۱ از نویسنده‌ی نه‌چندان مشهوری به نام شارل لار (۱۸۴۱-۱۹۱۹).^۲ شخص مذکور کشیش فرانسوی و استاد فلسفه بوده است. آنچه در سراسر رساله شعرانی با عنوان کتاب لاریا فلسفه لار^۳ می‌آید، اشاره به همین کتاب است. بهره‌گیری از این منبع نه تنها در نقل مطالب و اقوال فلسفی، بلکه گاهی در ترتیب پیش بردن بحث هم هست. بسیاری از بخش‌های رساله، کم و بیش بر وفق همان ترتیبی پیش می‌روند که لار در کتاب خود مباحث را پیش برده است. البته چنان‌که گفته شد، شعرانی همواره دست به تلخیص نیز می‌زند. فلسفه لار شامل پنج بخش نفس‌شناسی، منطق (در جلد نخست) و اخلاق، مابعدالطبیعه و تاریخ فلسفه (در جلد دوم) است.

منبع دیگر، دانش‌نامه‌ای است الفبایی با عنوان:

Dictionnaire Général de Biographie et d'Histoire, de Mythologie, de Géographie ancienne et Moderne comparée, des Antiquités et des Institutions grecques, romaines, françaises et étrangères (1863)^۴

۱. مشخصات کامل این اثر چنین است:

Lahr, Charles, *Cours de philosophie*, 2 Vols., Paris, G. Beauchesne, 1920.

2. Charles Lahr (1841-1919)

۳. گاهی نیز به صورت «لاهر» ضبط شده است.

۴. [فرهنگ عمومی ترجمه احوال و تاریخ، اسطوره‌شناسی، جغرافیای تطبیقی قدیم و جدید، آثار باستان و نهادهای یونانی، رومی، فرانسوی و بیگانه].

این دانش‌نامه به قلم دوتن از تاریخ‌دانان و فضیلاى فرانسه به نام‌های لویی شارل دِزُبری^۱ (۱۷۹۸-۱۸۷۱) و ژان لویی تئودور باشله^۲ (۱۸۲۰-۱۸۷۹) نگاشته شده است (چاپ نخست ۱۸۶۳) و منبعی مهم برای آگاهی‌های تاریخی و اعلام به شمار می‌رود.^۳ شعرانی بارها از این دانش‌نامه استفاده و با نام تاریخ دِزُبری از آن یاد می‌کند. از باب نمونه، در حاشیهٔ صفحهٔ پنج اصل رساله^۴ چنین آمده است: اعتماد من در نقل اقوال یونانیین بر کتب اروپائی، مخصوصاً تاریخ دِزُبری و فلسفه لار بوده است.

همچنین، نویسنده در پایان رساله^۵ عبارتی آورده که نشان می‌دهد به معرفی منابع اثر خود اهتمام داشته است:

آنچه اقوال در این کتاب نقل شد، یا از کتب مصتَفین و صاحبان اقوال، یا از تاریخ دِزُبری که به ترتیب حروف تهجی اعلام طوائف را با شرح کامل ذکر کرده و ادلهٔ آنها از کتاب مزبور و کتاب فلسفه لار (Lahr) که از کتب کلاسی فرانسه است نقل گردید. و کتب دیگر بسیار در نظر بود، ولیکن اعتماد بر مذکورات بیشتر داشتم.^۶

1. Louis Charles Dezobry (1798-1871)

2. Jean-Louis-Théodore Bachelet (1820-1879)

۳. در بخش اعلام فرهنگ فارسی معین ذیل «دِزُبری» چنین آمده است:

فاضل فرانسوی (و. سن دنی ۱۷۹۸ - ف. ۱۸۷۱ م.). وی به همراهی باشله (Bachelet) «فرهنگ ترجمهٔ احوال، تاریخ، جغرافی و غیره» (*Dictionnaire de biographie, d'histoire, de géographie, etc*) را تألیف کرده است.

۴. در چاپ حاضر ص ۵۶. ۵. ص ۱۲۵.

۶. ارجاعاتی که در سراسر نوشتار به این فرهنگ آمده است، همگی برگرفته از چاپ سال ۱۸۶۹ آن است. مشخصات کامل این اثر چنین است:

Dezobry, Louis Charles ; Bachelet, Jean-Louis-Théodore, *Dictionnaire Général de Biographie et d'Histoire, de Mythologie, de Géographie ancienne et Moderne comparée, des Antiquités et des Institutions grecques, romaines, françaises et étrangères*, 2 Vols., Paris, 1869.

افزون بر منابع پیش‌گفته، نویسنده در متن رساله از کتاب‌های دیگری به زبان عربی نیز بهره برده است، نظیر اخبار الحکماء قفطی و برخی از کتاب‌های رایج فیلسوفان مسلمان نظیر اسفار و اشارات و شرح منظومه و مبدأ و معاد و مانند آن.

مشخص نیست که آیا شعرانی از کتاب‌های فارسی هم در نگارش رساله استفاده کرده است یا نه؛ فنایی اشکوری در این باره می‌نویسد:

ظاهراً شعرانی از هیچ منبع فارسی در این رساله استفاده نکرده است، و اساساً معلوم نیست که در آن زمان منبعی به فارسی در زمینه فلسفه غرب وجود داشته است. نخستین منبع قابل ذکر فارسی در فلسفه غرب کتاب فروغی است که آن هم پس از رساله شعرانی منتشر شده است و چنین می‌نماید که شعرانی رساله‌اش را قبل از کتاب سیر حکمت در اروپا نوشته است. رساله او در ۱۳۱۶ و کتاب فروغی در ۱۳۱۷ منتشر شده است. البته چنان‌که گفتیم فروغی ترجمه گفتار در روش را همراه با مقدمه‌ای پیش از آن منتشر کرده بود، اما شعرانی اشاره‌ای به آن نمی‌کند؛ شاید از آن رساله بی‌اطلاع بوده یا اساساً رساله‌اش را قبل از ۱۳۱۰ نوشته است؛ چون تاریخ چاپ نشان‌گر تاریخ نگارش نیست؛ به‌ویژه در گذشته، بسیاری از کتب اساساً چاپ نمی‌شد یا دیر چاپ می‌شد.^۱

چیرگی همزمان نویسنده بر زبان عربی و فرانسه، این امکان را در اختیار وی گذاشته که با نقل برخی مطالب فیلسوفان مسلمان و فیلسوفان مغرب‌زمین، زمینه مقایسه و تطبیق آراء فلسفی آنها را فراهم آورد.

۱. فنایی اشکوری، محمد، «علامه شعرانی، پیشگام در مواجهه با فلسفه غرب»، اندیشه‌نامه علامه شعرانی، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ج ۱، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۲۷۶-۲۷۷.